

Monitor bouwketen

Najaar 2019

eib

Economisch Instituut
voor de Bouw

Het auteursrecht voor de inhoud berust geheel bij de Stichting Economisch Instituut voor de Bouw. Overnemen van de inhoud (of delen daarvan) is uitsluitend toegestaan met schriftelijke toestemming van het EIB. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen en dergelijke, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

Januari 2020

Monitor bouwketen

Najaar 2019

Jeffrey Kok
Nylas Visser

Inhoudsopgave	
Conclusies op hoofdlijnen	7
1 Bouwketen	11
2 Architectenbureaus	17
3 Bouwbedrijven	18
4 Installatiebedrijven	19
Bijlage A De opbouw van de monitor	21
Bijlage B Stikstofcrisis in de bouw	22

Conclusies op hoofdlijnen

Deze monitor beschrijft de recente conjuncturele ontwikkelingen in de bouwketen. De bouwketen is in deze rapportage in drie schakels verdeeld: architectenbureaus, bouwbedrijven en installatiebedrijven¹. Als gevolg van de stikstofproblematiek geven de conjunctuur-indicatoren een minder gunstig beeld dan een half jaar geleden². De stikstofproblematiek zal in combinatie met een lagere economische groei zorgen voor een lichte krimp van de productie in 2020. De stikstofproblemen zorgen al voor een afname in de werkvoorraad bij twee van de drie schakels. De gemiddelde werkvoorraad neemt in deze monitor ten opzichte van een half jaar geleden met 0,1 maand af tot 8,4 maanden werk.

Ook de omzet- en personeelsverwachting is in het vierde kwartaal van 2019 minder positief dan een half jaar geleden. De meeste schakels verwachten dat de omzet en het aantal personeelsleden nog gaat toenemen. De ontwikkeling verschilt wel sterk tussen bouwschakels. Het minder positieve sentiment onder ondernemers is ook te zien in de ontwikkeling van de gerealiseerde omzet, het aantal faillissementen en het aantal nieuwe vacatures ten opzichte van de vorige monitor.

Recente economische ontwikkelingen

Het Nederlandse bruto binnenlands product (bbp) is in het derde kwartaal van 2019 met 1,9% gegroeid ten opzichte van hetzelfde kwartaal in 2018. Overheidsbestedingen droegen het meest bij aan deze groei. De toegevoegde waarde in basisprijzen is in het derde kwartaal van 2019 ten opzichte van het tweede kwartaal licht toegenomen.

De productiegroei van de bouwnijverheid is afgezwakt van 6½% in 2018 naar 4% in 2019. Vooral de utiliteitsbouwproductie bleef sterk toenemen, terwijl de bouwproductie in de woningbouw en de grond-, water- en wegenbouw (gww) afvlakte. De toegevoegde waarde van de bouw groeide in het derde kwartaal van 2019 met 5,3% ten opzichte van hetzelfde kwartaal een jaar eerder en is daarmee nog steeds sterk te noemen. Als gevolg van de stikstofproblematiek slaat de groei in 2019 om naar een krimp van 1% in 2020. Hierbij neemt de productie over de hele linie af, maar is de krimp het sterkst in de gww. Het aantal faillissementen neemt ten opzichte van een half jaar geleden toe, maar blijft nog steeds op een relatief laag niveau. Het aantal verleende bouwvergunningen voor nieuwbouwwoningen is in het derde kwartaal van 2019 uitgekomen op 13.135 woningen, 4.077 minder vergeleken met dezelfde periode vorig jaar.

In lijn met de productiegroei is ook de werkgelegenheid in de bouw toegenomen. Ondanks spanning op de bouwmarkt zijn bedrijven in de bouwnijverheid er in geslaagd om de werkgelegenheid in het derde kwartaal van 2019 met 4½% toe te laten nemen ten opzichte van hetzelfde kwartaal een jaar geleden. Echter, ook op de arbeidsmarkt zijn de eerste tekenen van een omslag te zien. Het aantal nieuwe vacatures in het derde kwartaal van 2019 is met 11.000 circa 5.000 lager dan een half jaar geleden. De vacaturegraad in het derde kwartaal van 2019 is ten opzichte van het eerste kwartaal van 2019 gedaald van 59 naar 55 vacatures per duizend banen. Ten opzichte van een jaar geleden is nog wel sprake van een stijging. Hiermee is de bouwmarkt in het derde kwartaal van 2019 nog steeds krap te noemen.

Conjunctuur bouwketen

In de bouwketen daalde de werkvoorraad ten opzichte van de voorjaarsmeting met ruim 0,1 maand tot 8,4 maanden werk. Bij bouwbedrijven en architectenbureaus nam de werkvoorraad met respectievelijk 0,5 maand en 0,7 maand af en daalde daarmee relatief sterk. Een toename

---

¹ De ingenieursbureaus ontbreken eenmalig in deze rapportage.

² De stikstofproblematiek is als speciaal onderwerp opgenomen in de bijlage.

van de gemiddelde orderportefeuille bij installatiebedrijven met twee tiende maand dempt de daling van de andere bouwschakels.

Per saldo verwacht bijna een kwart van de bedrijven in de bouwketen in de komende drie maanden een toename van de omzet. Het aandeel bedrijven dat van een omzetstijging uitgaat is ten opzichte van de vorige meting met acht procentpunt afgenomen, terwijl het aantal bedrijven dat uitgaat van een omzetsdaling met zes procentpunt is toegenomen. De omzetverwachting is bij bouwbedrijven en architectenbureaus per saldo sterk afgenomen, terwijl de omzetverwachting bij installatiebedrijven is verbeterd.

Ten opzichte van de vorige monitor is de verwachting met betrekking tot het vergroten van het personeelsbestand per saldo verslechterd. Ongeveer 20% van de bedrijven verwacht het personeelsbestand te zullen uitbreiden, een afname van acht procentpunt. Ruim 5% van de bedrijven voorziet een afname van het personeelsbestand, een toename van drie procentpunt. Bij bouwbedrijven en architectenbureaus verwachten per saldo ongeveer evenveel bedrijven een toename of een afname van het personeelsbestand. Bij de installateurs verwachten per saldo bijna vier op de tien bedrijven een toename van het personeelsbestand.

Alle schakels binnen de bouwketen lieten in het afgelopen jaar een stijging zien van de gerealiseerde omzet, al vlakt de omzetstijging ten opzichte van een half jaar geleden af. De omzet van de bouwbedrijven en de installatiebedrijven ligt in reële termen rondom het niveau van 2008. Alleen architectenbureaus blijven hierbij duidelijk achter. Wel neemt de omzet vanaf 2015 in alle bouwschakels toe.

Stand van de conjunctuur per schakel in de bouwketen

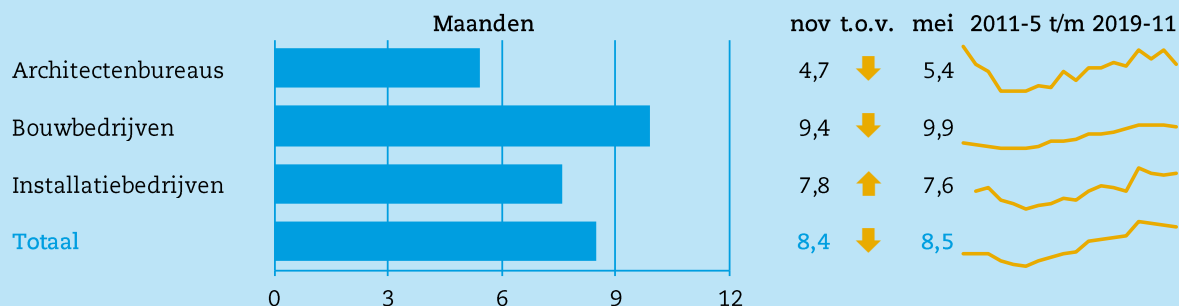
Hieronder volgen voor iedere schakel de belangrijkste conclusies, waarbij de resultaten worden vergeleken met de uitkomsten van een half jaar geleden.

- **Architectenbureaus** – De gemiddelde orderportefeuille van nieuwe opdrachten bij architectenbureaus is ten opzichte van de voorjaarsmeting met 0,7 maand gedaald tot 4,7 maanden werk. Per saldo verwachten evenveel bedrijven zowel een toename als een afname van de omzet. Architectenbureaus verwachten per saldo dat de personeelsomvang niet verandert.
- **Bouwbedrijven** – De werkvoorraad ligt een halve maand lager dan een half jaar geleden en komt uit op 9,4 maanden werk. Ongeveer een kwart van de bedrijven verwacht een toename van de omzet, terwijl ongeveer twee op de tien bedrijven een afname verwachten. Per saldo verwacht ongeveer 2% van de bedrijven een afname van de personeelsomvang.
- **Installatiebedrijven** – De werkvoorraad bij de installateurs is ten opzichte van de voorjaarsmeting met 0,2 maand gestegen tot 7,8 maanden werk. Per saldo verwachten circa vier op de tien installatiebedrijven dat de omzet en werkgelegenheid gaat toenemen. Hiermee liggen de verwachtingen van installateurs op een historisch hoog niveau.

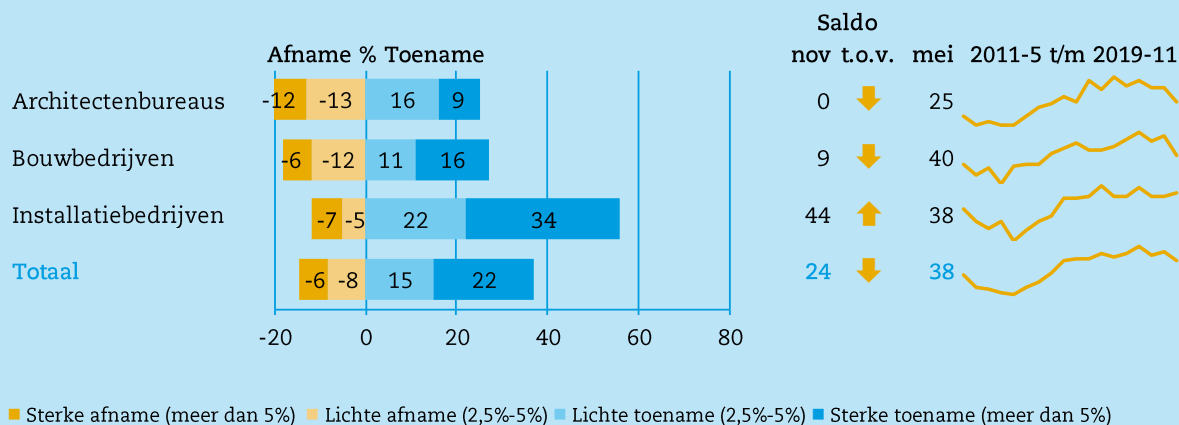

Dashboard conjunctuur bouwketen

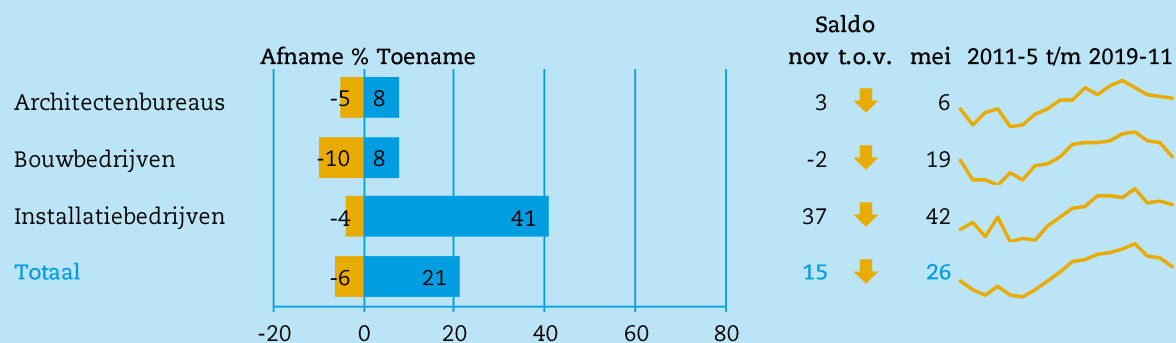
Orderportefeuille

Verwachting van bedrijven over de omzet 4^e kwartaal

Verwachting van bedrijven over het personeelsbestand 4^e kwartaal

Bron: EIB, MC/Techniek Nederland, Panteia/Kon. BNA

---

1 Bouwketen

Dit hoofdstuk beschrijft de conjunctuur in de bouwketen. Het eerste deel geeft een beeld van de recente ontwikkelingen van de toegevoegde waarde, faillissementen, werkgelegenheid en werkloosheid. Vervolgens komen de huidige orderportefeuilles in de bouwketen aan bod. Tot slot worden de ontwikkelingen beschreven die ondernemingen in de bouwketen verwachten ten aanzien van hun omzet en personeelsbestand.

1.1 Recente ontwikkelingen

Economische groei

In het derde kwartaal van 2019 is de Nederlandse economie met 1,9% gegroeid ten opzichte van hetzelfde kwartaal in 2018. Gecorrigeerd voor seizoensinvloeden was het bruto binnenlands product in het derde kwartaal 0,4% groter dan in het kwartaal ervoor (zie Dashboard recente ontwikkelingen). Overheidsbestedingen droegen het meest bij aan deze groei. Sectoren met een bovengemiddeld positieve groei waren de landbouw, bosbouw en visserij en de industrie. De delfstoffenwinning, de energievoorziening en waterbedrijven en afvalbeheer hadden een negatieve bijdrage aan het bruto binnenlands product. De toegevoegde waarde³ van de bouwnijverheid was in het derde kwartaal van 2019 de sterkste stijger binnen de Nederlandse economie met een productie die 5,3% hoger lag dan in hetzelfde kwartaal vorig jaar. Ook ten opzichte van het tweede kwartaal van 2019 overtrof de productiegroei van de bouwnijverheid (0,7%) die van de totale Nederlandse economie.

De productiegroei is afgezwakt van 6½% in 2018 naar 3½% in 2019. Desondanks was sprake van een solide groei die hoger lag dan de gemiddelde groei van de Nederlandse economie. Vooral de groei van de utiliteitsbouwproductie is met 7½% nog zeer sterk te noemen. De groei van de bouwproductie in de woningbouw en de grond-, water- en wegenbouw (gww) was met respectievelijk 1½% en 2½% meer bescheiden. Voor 2020 wordt een omslag in de bouwproductie verwacht, doordat de stikstofcrisis voor beperktere uitgifte van vergunningen heeft gezorgd. In totaal neemt de productie met 1% af, waarbij vooral de gww-productie met een min van 3% relatief zwaar wordt getroffen.

Faillissementen

Het aantal faillissementen nam in 2019 toe ten opzichte van 2018, nadat dit in de afgelopen jaren afnam. In het derde kwartaal van 2019 zijn 142 faillissementen uitgesproken in de bouwkolom, elf meer dan een half jaar geleden. De meeste faillissementen lagen in dit kwartaal bij de gespecialiseerde bouwbedrijven en algemene b&u-bouwbedrijven. In de laatste vier kwartalen zijn 548 faillissementen uitgesproken in de bouwkolom, 10% meer dan in de vier kwartalen daarvoor. Ondanks deze stijging is historisch gezien nog altijd sprake van zeer bescheiden niveaus. In 2013 ging het nog om ruim 450 faillissementen per kwartaal.

In het derde kwartaal van 2019 werden 6.345 bedrijven in de bouwnijverheid opgericht. Het aantal opheffingen lag dit kwartaal op 1.320. Het aantal oprichtingen lag in het derde kwartaal van 2019 iets hoger dan in het voorgaande kwartaal, terwijl het aantal opheffingen halveerde.

---

³ De toegevoegde waarde wordt gedefinieerd als het totaal van lonen, salarissen, afschrijvingskosten, rentekosten en resultaat voor belasting (omzet minus ingekochte goederen en diensten).

Werkgelegenheid

In het derde kwartaal van 2019 nam het aantal werkenden in de bouwnijverheid opnieuw toe. In deze periode waren er volgens het CBS ongeveer 467 duizend werkenden in de bouwnijverheid. Dit zijn er, gecorrigeerd voor seizoensinvloeden, ongeveer 7.000 meer dan een half jaar geleden (2% groei). Het aantal werknemers nam zowel absoluut (5.000 versus 2.000) als relatief (2,2% versus 1,4%) sterker toe in het afgelopen half jaar dan het aantal zelfstandigen. Het aantal werknemers kwam uit op 322 duizend en het aantal zelfstandigen op 145 duizend.

Het aantal openstaande vacatures in de bouwnijverheid is in het derde kwartaal van 2019 ten opzichte van een half jaar geleden gedaald. In totaal stonden er 18.000 vacatures open, 900 vacatures minder dan een half jaar geleden. Het aantal nieuwe vacatures is in het derde kwartaal van 2019 uitgekomen op 11.000, 5.000 lager dan een half jaar geleden.

Werkloosheid

Volgens cijfers van het UWV is het aantal personen met een WW-uitkering bij het bouwbedrijf in oktober 2019 met 1.100 afgenomen ten opzichte van april 2019 en kwam daarmee uit op 2.062 personen. Ten opzichte van oktober 2018 is het aantal personen met een WW-uitkering met 750 personen afgenomen en daarmee uitgekomen op het laagste punt sinds 2008. De totale Nederlandse werkloosheid bedroeg volgens seizoensgecorrigeerde cijfers van het CBS in oktober 2019 323.000 personen (3,5% van de beroepsbevolking). Bij de vorige meting bedroeg de werkloze beroepsbevolking nog 300.000 personen. Hiermee is de werkloosheid in het afgelopen half jaar weer toegenomen nadat het sinds 2014 daalde.

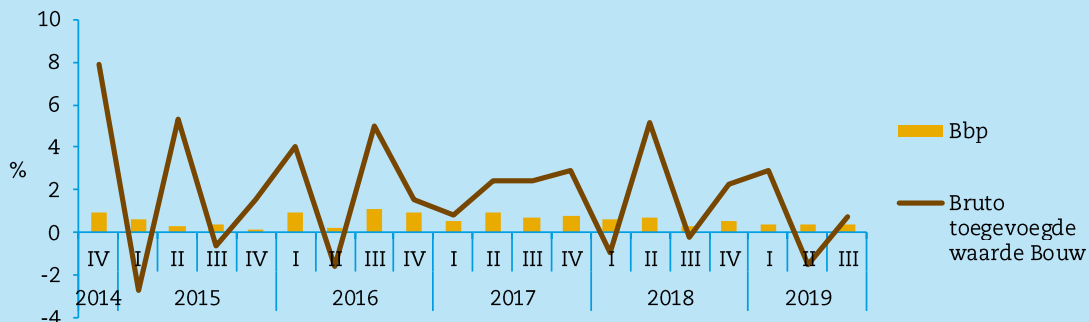
Ontwikkelingen omzet

In figuur 1 wordt de seizoensgecorrigeerde ontwikkeling van de omzetwaarde van de afzonderlijke schakels binnen de bouwketen gedurende de periode 2017 tot en met het derde kwartaal van 2019 in beeld gebracht. In dit conjunctuurbeeld is te zien dat de omzet in alle bouwschakels vanaf 2017 is toegenomen. Bij alle bouwschakels is sprake van een solide omzetgroei die niet sterk van elkaar afwijkt. Ook in het afgelopen jaar laten de schakels nog een groei van de omzetontwikkeling zien, maar is de omzetgroei - met uitzondering van architectenbureaus - afgevlakt ten opzichte van een half jaar geleden.

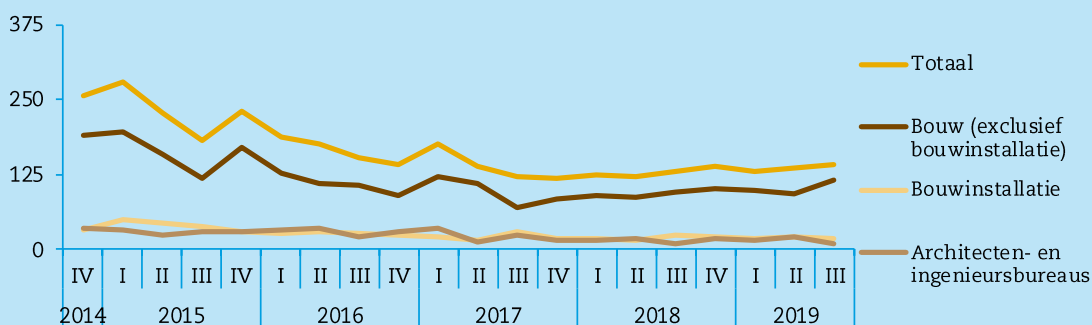
Dashboard recente ontwikkelingen

Economische groei

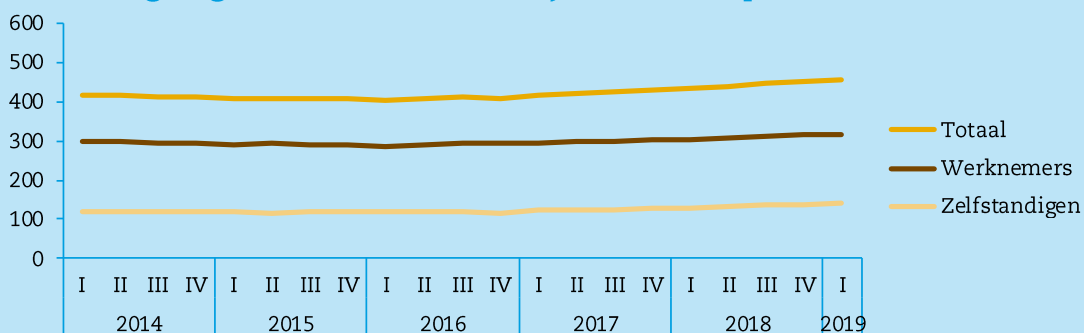
Volumeontwikkeling bbp en toegevoegde waarde in de bouw, kwartaal op kwartaal mutaties in procenten

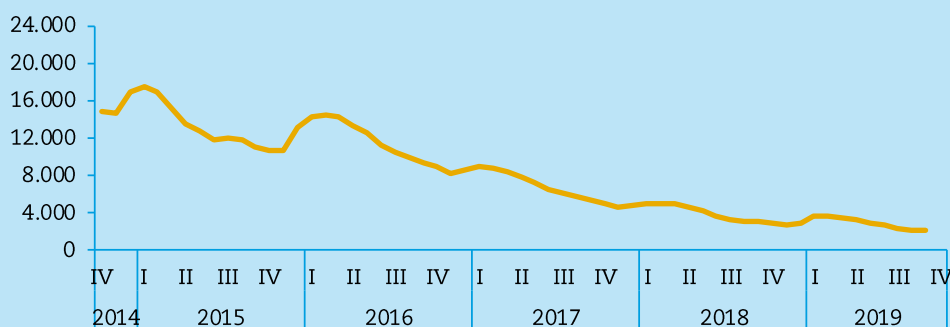
Faillissementen in de bouwketen

Werkgelegenheid in de bouwnijverheid, in personen x 1.000

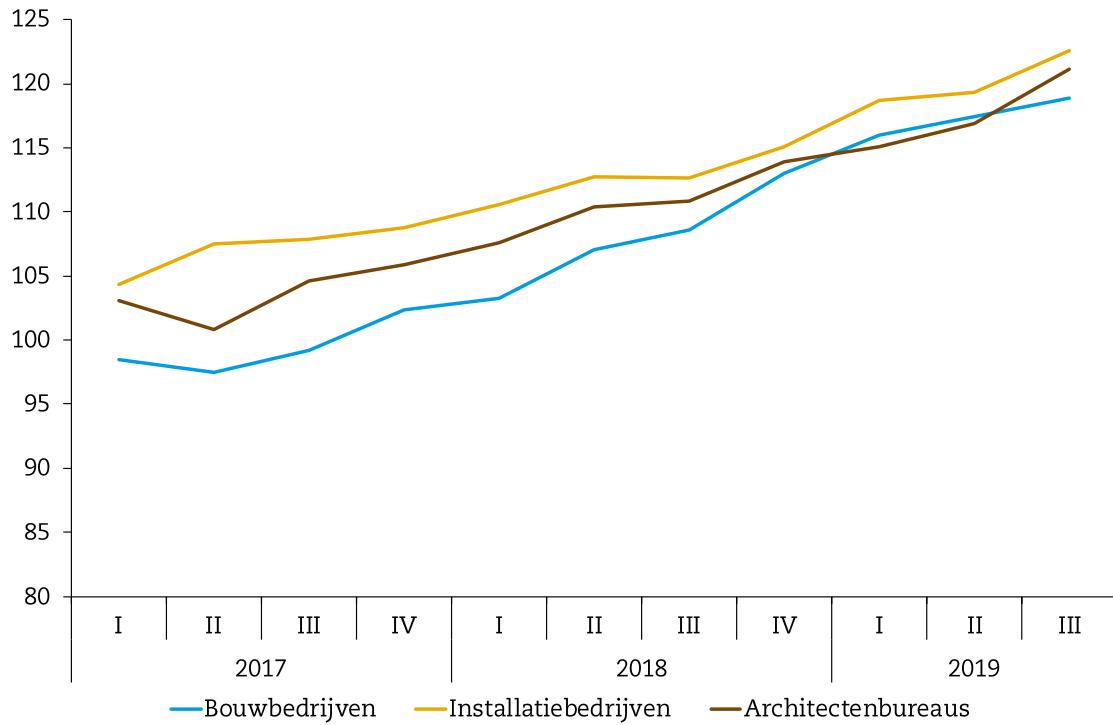

Aantal personen met een WW-uitkering in de uitvoerende bouw

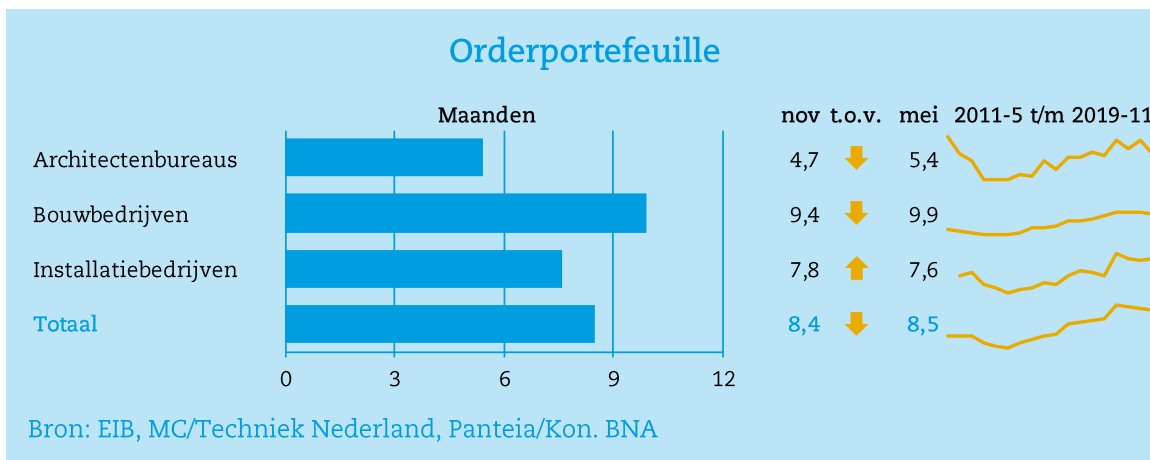
Bron: CBS, UWV

Figuur 1   **Ontwikkeling (seizoensgecorrigeerde) omzet per schakel binnen de bouwketen, 2017Q1-2019Q3, 2016=100, lopende prijzen**

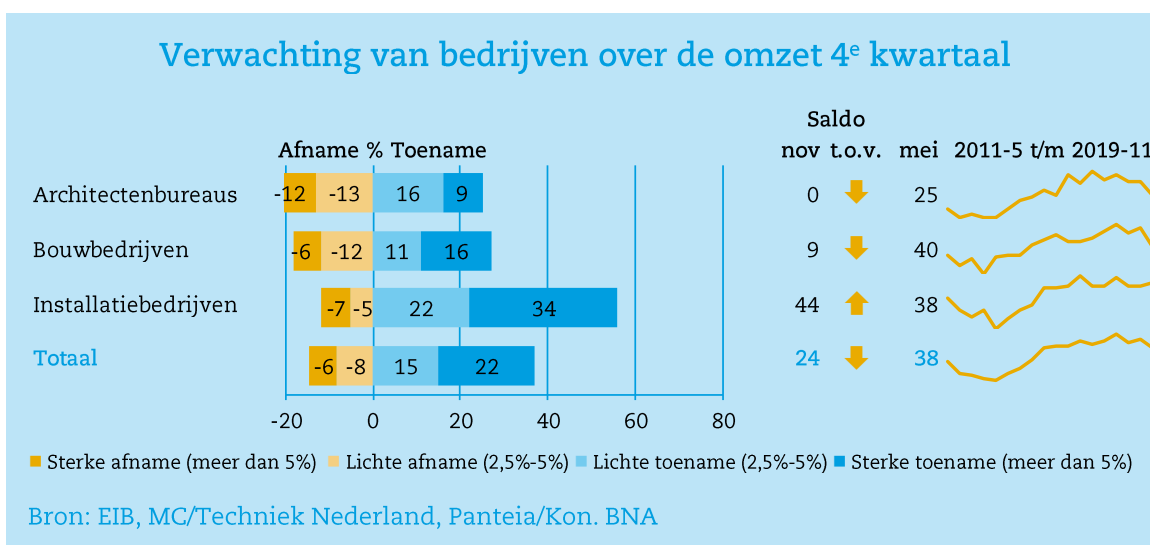

Bron: CBS, EIB

1.2 Conjunctuur bouwketen

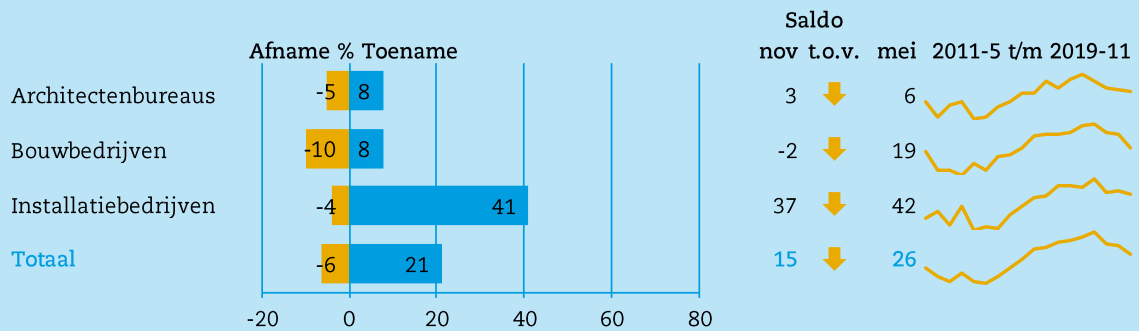
In de bouwketen nam de werkvoorraad ten opzichte van de voorjaarsmeting met gemiddeld 0,1 maand af naar 8,4 maanden werk. Bij zowel architectenbureaus als bouwbedrijven was sprake van een sterke afname van de orderportefeuilles met respectievelijk 0,7 maand en 0,5 maand. De werkvoorraad bij architecten kwam uit op 4,7 maanden werk en bij bouwbedrijven op 9,4 maanden werk. Bij installatiebedrijven steeg de werkvoorraad met 0,2 maand naar 7,8 maanden werk.

Ten opzichte van een half jaar geleden is het aandeel bedrijven dat per saldo een omzetstijging verwacht sterk afgenomen; per saldo verwacht een kwart van de bedrijven een stijging van de omzet. Deze afname komt door zowel een 8 procentpunt afname bij het aantal bedrijven dat een stijging verwacht als een 6 procentpunt stijging bij het aantal bedrijven dat een lagere omzet verwacht.

De omzetverwachting bij bouwbedrijven is per saldo het sterkst afgenomen; 31 procentpunt lager dan bij de vorige meting. Daardoor verwacht nog maar per saldo één op de tien bedrijven een omzetstijging. Ook bij architecten is de omzetverwachting met een afname van 25 procentpunt ten opzichte van de voorjaarsmeting sterk afgenomen. Bij architecten verwachten evenveel bedrijven een omzetstijging als een omzetsdaling. Alleen de omzetverwachting bij installatiebedrijven is verbeterd. Per saldo verwachten ruim vier op de tien bedrijven een omzetstijging, 6 procentpunt hoger dan bij de vorige meting.

Verwachting van bedrijven over het personeelsbestand 4^e kwartaal

Bron: EIB, MC/Techniek Nederland, Panteia/Kon. BNA

De verwachte ontwikkeling van het personeelsbestand hangt sterk samen met de verwachtingen rond de eigen bedrijvigheid. In navolging van de bedrijvigheid is ook de verwachting over het personeelsbestand minder positief. Per saldo verwacht ongeveer 15% van de bedrijven personeel aan te nemen, ten opzichte van een kwart van de bedrijven in de vorige meting.

In alle bouwschakels verslechtert het sentiment over de personeelsverwachting. Bij bouwbedrijven is de verwachting over de werkgelegenheid omgeslagen van groei naar krimp. Ten opzichte van de voorgaande meting is de werkgelegenheidsverwachting met 21 procentpunt afgenomen; één op de tien bouwbedrijven verwacht een krimp in het personeelsbestand, terwijl één op de twaalf bouwbedrijven nog groei verwacht. Bij architectenbureaus voorzien bijna negen op de tien bedrijven geen verandering in het personeelsbestand. Ten opzichte van de voorjaarsmeting is de personeelsverwachting per saldo met 3 procentpunt afgenomen. Bij de installatiebedrijven verwacht vier op de tien meer personeel te gaan aannemen, terwijl minder dan 5% van de bedrijven een afname in het personeelsbestand verwacht.

2 Architectenbureaus

De orderportefeuille van de architectenbureaus bedraagt 4,7 maanden werk, een daling van 0,7 maand ten opzichte van de voorjaarsmeting. Ook de omzetverwachting is per saldo sterk afgenomen; de verwachting is met 25 procentpunt gedaald vergeleken met de vorige meting. Hiermee verwachten per saldo evenveel bedrijven een omzetsijging als een omzetsdaling. Ook verwachten minder architectenbureaus personeel aan te nemen; per saldo is de personeelsverwachting gedaald van 6% naar 3%. Bijna negen op de tien bedrijven verwachten het werk te kunnen uitvoeren met het huidige personeelsbestand.

Tabel 2.1 toont de resultaten voor een aantal andere conjunctuurgerelateerde indicatoren. De ontwikkelingen in het belang van de marktsectoren winkels, onderwijs, stedenbouw, gemengde projecten en overig zijn gedaald ten opzichte van een half jaar geleden. Voor kantoren en gezondheidszorg verwachten meer bedrijven dat het belang zal toenemen. In het derde kwartaal van 2019 stegen de gemiddelde prijzen bij de architecten met 2,8% ten opzichte van hetzelfde kwartaal in 2018. Bijna één op de vijf bedrijven verwacht een stijging van het honorarium. Dit is een afname van 11 procentpunt ten opzichte van een half jaar geleden.

Tabel 2.1 Diverse conjunctuurgerelateerde indicatoren, architectenbureaus

	Mei 2019		November 2019		
Orderportefeuille (aantal maanden)	5,4		4,7		
Belang ¹ per marktsector	% –	% +	% –	% +	
- Woningen	42%	6	43	8	46
- Kantoren	9%	19	23	18	26
- Winkels	3,5%	24	14	37	9
- Onderwijs	9,5%	15	35	19	33
- Gezondheidszorg	4,5%	13	30	14	43
- Stedenbouw	1,5%	6	55	8	39
- Gemengde projecten	7%	3	53	5	44
- Overig	23%	2	37	8	27
Ontwikkeling honorarium	4	29	5	18	
Prijsontwikkeling bij de architecten	2018-IV	2019-I	2019-II	2019-III	
Prijnsindexcijfers (index 2015 = 100)	109,3	110,6	111,2	111,9	
Jaarmutatatie (%)	3,2	2,5	2,8	2,8	

¹ Hier worden alleen bureaus die actief zijn in de betreffende sectoren beschouwd

Bron: Panteia/Koninklijke BNA, CBS

3 Bouwbedrijven

Het conjunctuurbeeld voor de bouwbedrijven is als gevolg van de stikstofcrisis in het afgelopen half jaar verslechterd. De orderportefeuille in de bouw is met een halve maand gedaald sinds de voorjaarsmeting en ligt op 9,4 maanden werk. Met een afname van 0,9 maand is de orderportefeuille in de gww uitgekomen op 6,4 maanden werk. Ook in de b&u is een omslag te merken. Daar is de werkvoorraad met drie tiende maand afgenomen en komt uit op 10,9 maanden werk. Het omgeslagen sentiment is te zien in een lagere omzet- en werkgelegenheidsverwachting ten opzichte van een half jaar geleden. De omzetverwachting is nog positief, terwijl de werkgelegenheidsverwachting negatief is geworden.

Tabel 4.1 toont de resultaten voor een aantal andere conjunctuurgerelateerde indicatoren. Het aandeel bouwbedrijven dat aangeeft geen stagnatie te ondervinden in onderhanden werk is iets gedaald; ruim zes op de tien bedrijven ondervindt geen stagnatie in onderhanden werk. De belangrijkste oorzaak van stagnatie is in deze meting de PFAS- en stikstofproblematiek, terwijl stagnatie door gebrek aan personeel sterk in belang is afgenomen. Een op de vijf bedrijven beoordeelt hun orderpositie als groot, een afname van 15 procentpunt. Ruim een kwart van de bedrijven verwacht de prijzen te zullen verhogen in de komende periode, ten opzichte van twee derde van de bedrijven die verwachten de prijzen op het huidige niveau te handhaven.

Tabel 4.1 Diverse conjunctuurgerelateerde indicatoren, bouwbedrijven (totaal en naar de deelsectoren B&U en GWW)

		Mei 2019	November 2019
Geen stagnatie in onderhanden werk (%)	Bouw	62	60
	B&U	60	62
	GWW	66	58
Stagnatie vanwege gebrek aan personeel (%)	Bouw	23	11
	B&U	23	16
	GWW	24	1
Orderportefeuille (aantal maanden)	Bouw	9,9	9,4
	B&U	11,2	10,9
	GWW	7,3	6,4
Beoordeling orderpositie (%)			
	- groot	34	19
	- normaal	55	63
	- klein	11	18
Verwachte prijsontwikkeling (%)			
	- toename	43	27
	- gelijk	55	66
	- afname	1	6

Bron: EIB

4 Installatiebedrijven

De werkvoorraad bij de installatiebedrijven is in november uitgekomen op 7,8 maanden werk. Dit is een stijging van 0,2 maand ten opzichte van de voorjaarsmeting. Het saldo omzetverwachting is ten opzichte van zes maanden geleden gestegen; per saldo verwacht ruim vier op de tien bedrijven meer omzet te zullen draaien. De werkgelegenheidsverwachting ligt per saldo iets lager dan een half jaar geleden; bijna vier op de tien bedrijven verwacht per saldo personeel aan te trekken in de komende maanden.

Tabel 5.1 toont de resultaten voor een aantal andere conjunctuurgerelateerde indicatoren. Per saldo is de verwachting van het toekomstig resultaat positief, maar iets minder positief dan een half jaar geleden. Ruim driekwart van de bedrijven verwacht een toename van het bedrijfsresultaat, terwijl één op de twintig een lager resultaat verwachten. Ook verwachten ruim vier op de tien ondernemers in het huidige kwartaal een hoger prijsniveau, terwijl bijna één op de tien een lager prijsniveau verwacht. De verwachting over het aantal offerteaanvragen is ten opzichte van een half jaar geleden gedaald. Bij drie op de tien bedrijven is het aantal offerteaanvragen toegenomen en bij ongeveer 15% van de bedrijven is het aantal offerteaanvragen afgenomen.

Tabel 5.1 Diverse conjunctuurgerelateerde indicatoren, installatiebedrijven (met minimaal 25 werknemers)

		Mei 2019	November 2019
Orderportefeuille (aantal maanden)		7,6	7,8
Resultaatverwachting (%)	- toename	77	77
	- gelijk	22	18
	- afname	1	5
Ontwikkeling t.o.v. vorig kwartaal (%)			
	• Prijsniveau		
	- toename	63	42
	- gelijk	34	50
	- afname	3	8
• Aantal offerteaanvragen (%)			
	- toename	43	30
	- gelijk	44	55
	- afname	14	15

Bron: MC/Techniek Nederland

Bijlage A De opbouw van de monitor

Sinds 2011 beschrijft het EIB in halfjaarlijkse rapportages de conjunctuur in de bouwketen. Koninklijke BNA, Bouwend Nederland, Koninklijke NLIingenieurs en Techniek Nederland zijn de organisaties die bij dit onderzoek betrokken zijn. De huidige rapportage is de achttiende in de reeks. In deze rapportage doet de Koninklijke NLIingenieurs overigens eenmalig niet mee. De rapportage behandelt de bouwketen in het eerste hoofdstuk als geheel. In de daarop volgende hoofdstukken wordt ingegaan op de afzonderlijke schakels binnen de bouwketen, die vertegenwoordigd worden door de betreffende organisaties.

In deze rapportage wordt de stand van de conjunctuur in de bouwketen in de tweede helft van 2019 geanalyseerd. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van de meest recente conjunctuuronderzoeken van de betrokken brancheorganisaties. Tabel A.1 laat zien welke partijen deze onderzoeken hebben uitgevoerd. De data van het CBS en andere externe bronnen is de meest actuele data per 1 december 2019.

Voor de respons op de verschillende onderzoeken geldt dat deze in relatie tot de onderzochte populaties bevredigend tot goed zijn. Bij het bepalen van de uitkomsten voor de totale bouwketen wordt de personeelsomvang per schakel binnen de bouwketen gebruikt voor de weging van sectorgegevens.

Tabel A.1 Bronvermelding en overzicht van respons per schakel binnen de bouwketen, in aantal en als percentage

Branche	Onderzoek door	Aantal	Percentage voorjaars- meting 2019	Percentage najaarsmeting 2019
Architectenbureaus	Panteia/Kon. BNA	217	19%	21%
Bouwbedrijven	EIB	262	23%	26%
Installatiebedrijven	MC/Techniek Nederland	76	20%	17%

Bron: EIB, MC/Techniek Nederland, Panteia/Kon. BNA

De in deze monitor vermelde verwachtingen hebben voor alle schakels betrekking op dezelfde verslagperiode. De verwachtingen in de voorjaarsmeting hebben betrekking op het tweede kwartaal van het jaar, de verwachtingen in de najaarsmeting op het vierde kwartaal.

Bijlage B Stikstofcrisis in de bouw

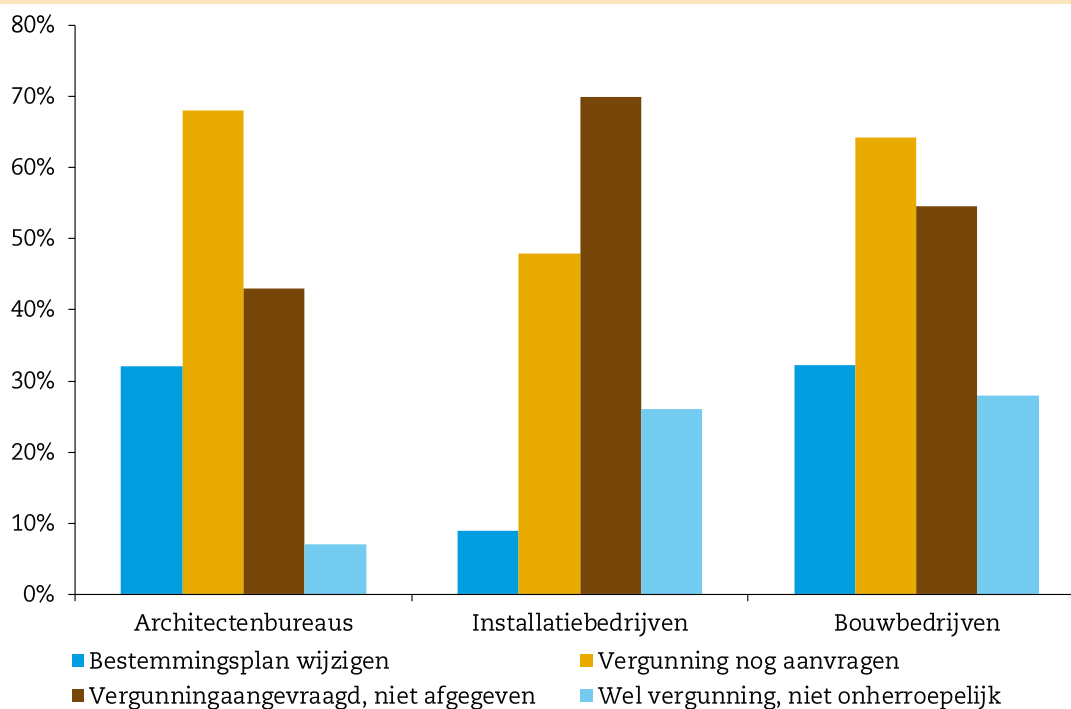
Sinds de uitspraak van de Raad van State op 29 mei 2019 is de bouwsector in een stikstofcrisis beland. Door deze uitspraak mag het Programma Aanpak Stikstof (PAS) niet als basis dienen om extra stikstof te mogen uitstoten. Hierdoor lopen veel geplande bouwprojecten vertraging op.

De stikstofcrisis was aanleiding om extra vragen te stellen aan zowel de architectenbureaus als de bouw- en installatiebedrijven⁴. Het EIB heeft daarnaast in een recente studie een schatting gemaakt van de verwachte kosten van de stikstofproblematiek⁵. In zowel deze monitor als voornoemde EIB-studie is nog geen rekening gehouden met de PFAS-problematiek.

Verwerpen PAS treft vooral nieuwe vergunningen en toekomstige productie

Het verwerpen van de PAS treft voornamelijk projecten waarvoor nog geen onherroepelijke vergunning was afgegeven (figuur B.1). Vergunningsaanvragers moeten nu expliciet aantonen dat het beoogde project geen negatieve invloed zal hebben op nabijgelegen Natura 2000-gebieden, of dat er maatregelen worden genomen die de uitstoot direct compenseren. Doordat de vergunningverlening vertraagd doorwerkt in de productie zijn de effecten tot nu toe nog beperkt geweest, maar zal het vooral de productie op korte termijn beïnvloeden.

Figuur B.1 Verwachte of ondervonden vertraging bij projecten, per stadium van vergunningsaanvraag, uitgesplitst naar bouwschakels

Bron: Panteia/Kon. BNA, Bouwend Nederland, MC/Techniek Nederland, bewerking EIB

⁴ De resultaten van bouwbedrijven zijn gebaseerd op een enquête onder leden van Bouwend Nederland en is mogelijk niet volledig representatief voor alle bouwbedrijven.

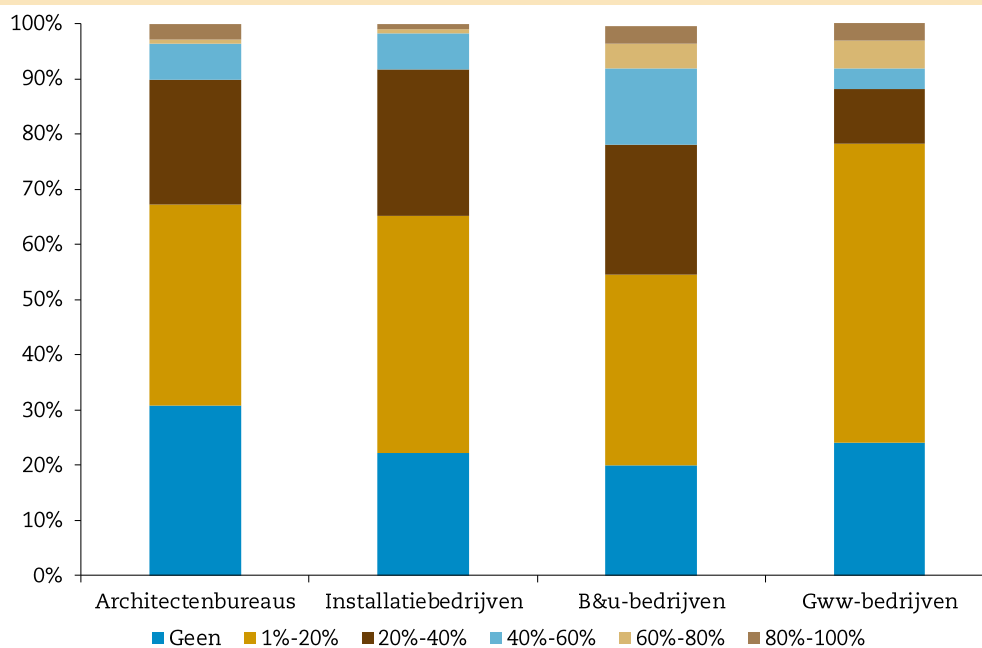
⁵ EIB (2019), 'Stikstofproblematiek - Effecten op realisatie van bouwprojecten op korte en middellange termijn'.

Getroffen omzet bij meeste bedrijven rond 20%

Een meerderheid van de bedrijven verwacht dat maximaal 20% van de projecten (naar omzet) zal worden beïnvloed door de stikstofproblematiek (figuur B.2). Dit is niet de schade of het omzetverlies die bedrijven ervaren, maar het deel van de omzet dat met vertragingen door de stikstofproblematiek te maken heeft. Bij de meeste bedrijven worden projecten ter waarde van minder dan 20% van de omzet getroffen. Naarmate het aandeel van de getroffen omzet toeneemt, neemt daarmee ook de verwachte schade toe. Circa 10 tot 20% van de bedrijven verwacht dat meer dan 40% van hun omzet door vertragingen als gevolg van de stikstofproblematiek zal worden geraakt.

Burgerlijke en utiliteitsbouw (b&u)-bedrijven zijn relatief pessimistisch over de getroffen omzet door de stikstofcrisis. Zo verwacht één op de vijf b&u-bedrijven dat meer dan 40% van de omzet door de stikstofcrisis wordt getroffen ten opzichte van één op de tien bij andere bedrijven. Daarnaast denkt ongeveer de helft van de b&u-bedrijven dat de getroffen omzet tot maximaal 20% beperkt blijft, ten opzichte van twee op de drie bij architecten en installatiebedrijven en drie op de vier bij gww-bedrijven.

Figuur B.2 Aandeel van de omzet dat (naar verwachting) door de stikstofproblematiek wordt beïnvloed

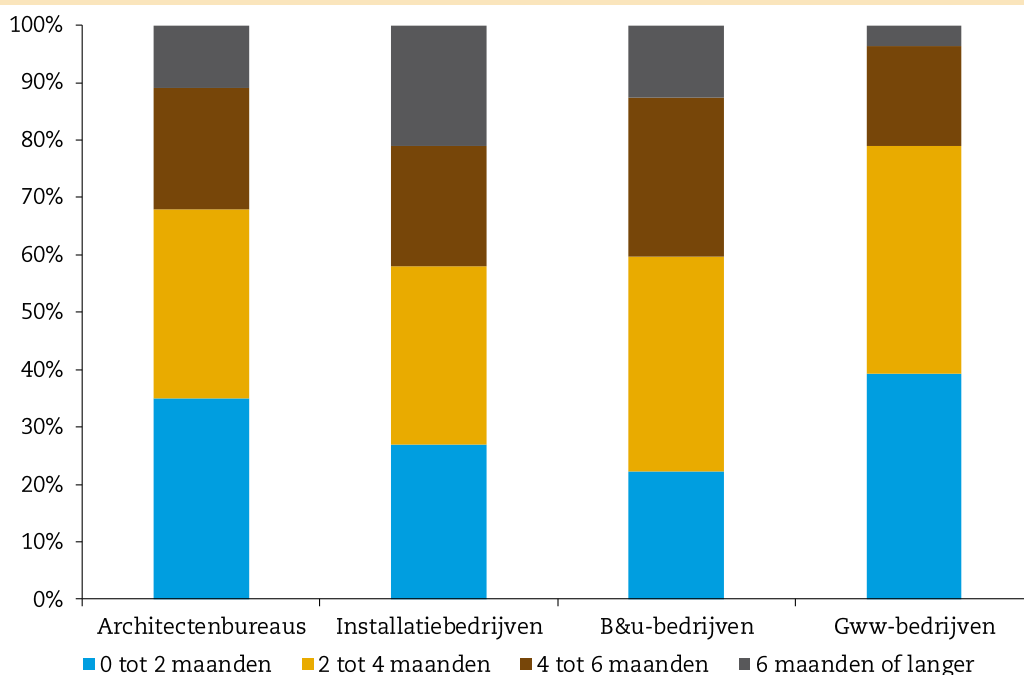

Bron: Panteia/Kon. BNA, Bouwend Nederland, MC/Techniek Nederland, bewerking EIB

Merendeel bedrijven verwacht eind 2019 of begin 2020 verdere vertraging

Meer dan de helft van de bedrijven die verwacht nog vertragingen bij projecten te zullen ondervinden door de stikstofcrisis, denkt dat deze effecten eind 2019 of begin 2020 zichtbaar zullen worden (figuur B.3). Bij gww-bedrijven is dit aandeel het grootst met 75%. Indien bedrijven verwachten hinder te ondervinden van de stikstofproblematiek is dit bij bijna alle bedrijven binnen zes maanden. Alleen bij installatiebedrijven verwacht 20% van de respondenten pas later in 2020 hinder te zullen ondervinden.

Figuur B.3 Termijn waarop bedrijven op één of meerdere projecten vertraging verwachten door de stikstofproblematiek

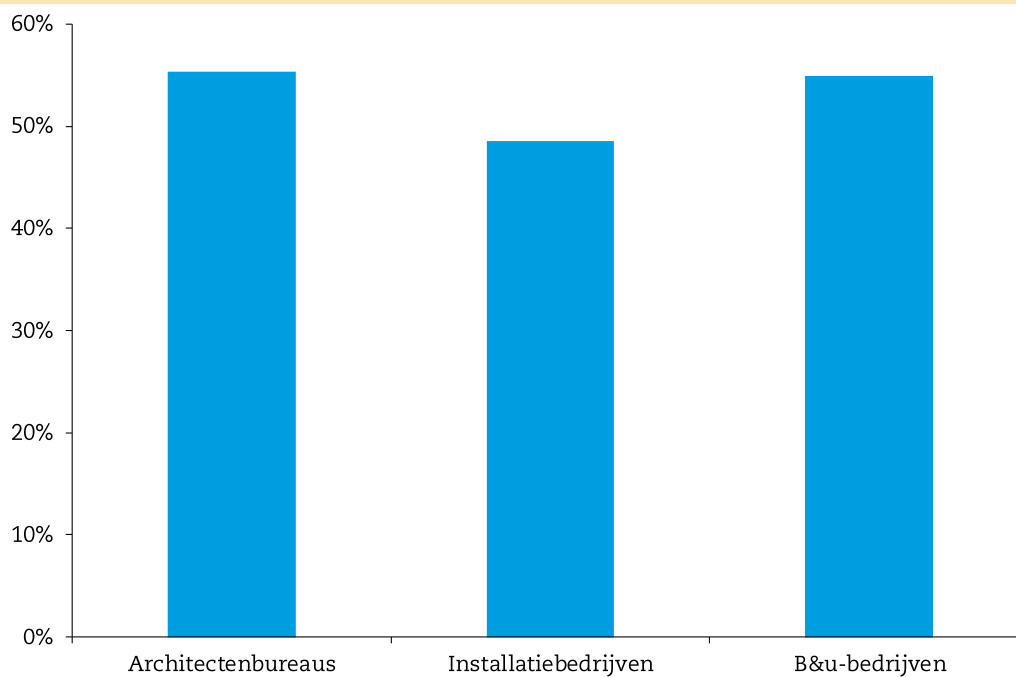
Bron: Panteia/Kon. BNA, Bouwend Nederland, MC/Techniek Nederland, bewerking EIB

Woningbouw is meest genoemde sector die last heeft van stikstofcrisis

Circa de helft van de bedrijven in de bouwkolom met activiteiten in de woningbouw verwacht of heeft vertraging (figuur B.4). Doordat de samenstelling van de bedrijven verschilt is er geen algemeen beeld te vormen over de getroffen utiliteitssectoren. De meeste gww-bedrijven verwachten of ervaren vooral vertragingen in de wegenbouw en grondwerk.

Figuur B.4 Aandeel van bedrijven die problemen door stikstof ervaren of verwachten op het gebied van woningbouw, uitgesplitst naar bouwschakels

Bron: Panteia/Kon. BNA, Bouwend Nederland, MC/Techniek Nederland, bewerking EIB

Koninginneweg 20
1075 CX Amsterdam
t (020) 205 16 00
eib@eib.nl
www.eib.nl